

Ислом Нури

2 - Дарс

□□□□□□ □□□□□□

Калиманинг туп-ўзак ҳарфларини **аслий ҳарфлар** дейилади, ўзакка қўшилган қўшимчаларни эса **зоида ҳарфлар** деб юритилади.

Калиманинг ўзагига четдан сўз ясовчи зоида ҳарфларни қўшишдан мақсад – маънода бир-бирига яқин бўлган хилма-хил сўзларни ҳосил қилишдир. Масалан: □□□□□ – сиёҳ сўзидан сиёҳдон маъносидаги бошқа бир сўзни яшаш учун □ ва □ зоида ҳарфларини қўшиб □□□□□□□□□□ калимаси ҳосил қилинади.

Сарф фани бир сўздан асли маънода бир-бирига қариндош бўлган хилма-хил сўзлар яшашни ўргатадиган фандир.

Араб калималари аслий ҳарфлари сонига кўра уч ҳарфлик, тўрт ҳарфлик ва беш ҳарфлик бўлиши мумкин:

1. Сулосий (учлик): □□□□□□ □□□□□□ (Зайд ёзди) каби;
2. Рубобий (тўртлик): □□□□□□□□ □□□□□□□□ (Жаъфар қўнғироқ қилди) каби;
3. Хумосий (бешлик): □□□□□□□□□□ (кампир) каби.

Сарф фани асосчилари аслий ҳарфларни вазнда □ □ □ (фо, айн, лом) билан ифодалашга иттифоқ қилишган. Шунинг учун тўртта ҳарфи аслий ҳарф бўлган рубобийларда охириги аслий ҳарфни вазнда яна бир □ билан кўрсатилади: □□□□□□□□ – □□□□□□□□ (лайлак), – □□□□□□□□ □□□□□□□□ (танга).

Аслий ҳарфлари бешта бўлган хумосий сўзларда тўртинчи ва бешинчи

Ислом Нури

Ўриндаги аслий ҳарфлар яна иккита و билан белгиланади: و ва و
 و - (беҳи), و - و (ёлғон).

Шундай қилиб, сулосийлар вазни фо, айн ва битта лом - و ,
рубоъийлар вазни фо, айн ва иккита лом - و , хумосийлар
вазни фо, айн ва учта лом - و билан белгиланади.

Мужаррад ва мазийд

Аслий ҳарфларига четдан зоида ҳарфлар қўшилмаган сўзлар
мужаррад (қўшимчасиз) дейилади. Агар аслий ҳарфларига зоида
ҳарфлар қўшилган бўлса **мазийд** (қўшимчалик) деб аталади. Сулосий,
рубоъий ва хумосийларнинг ҳар бири мужаррад ва мазийд бўлиши
мумкин.

Мужаррад Мазийд

Сулосий - و = و (қалам) و = و
(қаламдон)

Рубоъий - و = و (булбул) و = و
(булбулча)

Хумосий - و = و (туя) و = و
(туялар)

Калиманинг олти босқичи

1. Сулосий мужаррад (с.м.)
2. Сулосий мазийд (с.д.)
3. Рубоъий мужаррад (р.м.)

Ислом Нури

4. Рубоъий мазийд (р.д.)
5. Хумосий мужаррад (х.м.)
6. Хумосий мазийд (х.д.)

Э с л а т м а. Тўрт ҳарфлик сўзни барча ҳарфлари аслий эканини аниқламасдан туриб рубоъий деб бўлмайди. Масалан, $\square\square\square\square$ ва $\square\square\square\square$ сўзлари $\square\square\square\square$ вазнидаги рубоъий калималарга ўхшаб кўринади, лекин $\square\square\square\square$ нинг биринчи ҳарфи зоидалигини аниқлагач, бунинг вазни $\square\square\square\square$ эканини, ўзаги уч ҳарфлик $\square\square\square$ бўлгани учун ва унга қўшимча ҳарф қўшилгани сабабли сулосий мазийд деб аталиши кераклигини билиб оламиз.

Шунга ўхшаш, кўринишда ҳаммаси бир хилда етти ҳарфлик бўлган $\square\square\square\square\square\square\square$, $\square\square\square\square\square\square\square$, $\square\square\square\square\square\square\square$ сўзлари аслий ҳарфларига қараганимизда:

$\square\square\square\square\square\square\square$ = $\square\square\square\square\square\square\square$ (ўзаги $\square\square$) сулосий мазийд,

$\square\square\square\square\square\square\square$ = $\square\square\square\square\square\square\square$ (ўзаги $\square\square\square$) рубоъий мазийд,

$\square\square\square\square\square\square\square$ = $\square\square\square\square\square\square\square$ (ўзаги $\square\square\square\square$) хумосий мазийддир.

3 - машқ. Қуйидаги сулосий мужаррад сўзларни “Мабдаъул қироат” да ўтган луғатлар бўйича мазийдларидан мисоллар келтиринг ва вазнларини кўрсатинг. Масалан: $\square\square\square\square$ дан , $\square\square\square\square\square$ = $\square\square\square\square\square$
 $\square\square\square\square\square$ = $\square\square\square\square\square$ каби.

1) $\square\square\square\square$ (6 $\square\square\square\square$ (5 $\square\square\square\square$ (4 $\square\square\square\square$ (3 $\square\square\square$ (2 $\square\square\square$

4 - машқ. Қуйидаги сўзларни ёнида кўрсатилган вазнига қараб мазкур олти босқичнинг қайси биридан эканлигини айтиб беринг.

Ислом Нури

Бармоқ = бармоқ (бармоқ) Бақа = бақа (бақа)

Қуш ини = қуш ини (қуш ини) Чумчуқ = чумчуқ (чумчуқ)

Қари = қари (қари) Стол = стол (стол)

Хушбўй = хушбўй (хушбўй) Хурмо пўсти = хурмо пўсти (хурмо пўсти)

Ўргимчак = ўргимчак (ўргимчак) Бало = бало (бало)

Кийик юраги = кийик юраги (кийик юраги) Юмалади = юмалади (юмалади)

Қўшимча дарс Қўшимча дарс

Такрорий ва ҳақиқий зоидалар

Ўзакка қўшилган зоида ҳарфлар икки турли бўлади:

1. Ўзак ҳарфларидан бирини такрорлашдан ҳосил бўлган зоида ҳарф. Масалан: “хурсанд бўлди” маъносидаги **б** калимасидан “хурсанд қилди” маъносида бошқа бир сўз ясаш учун калиманинг айна бўлган **қ** дан яна битта қўшилади, яъни аслий ҳарф такрорланади.

Аслийни такрорлашдан ҳосил бўлган зоида ҳарфни ўша аслийни кўрсатган **қ** ёки **қ** ни вазнда такрорлаш билан ифодаланади.

Булди = булди (хурсанд бўлди) Қилди = қилди (хурсанд қилди)

Билди = билди (билди) Билдирди = билдирди (билдирди)

Ислом Нури

Қизил бўлди = Қизил бўлди Қизарди = Қизарди

Букчайди = Букчайди Букри бўлди = Букри бўлди

2. Четдан бошқа ҳарфларни қўшишдан ҳосил бўлган зоида ҳарфлар. Бу турдаги зоидалар вазнда ўзи бўйича кўрсатилади.

Бурди = Бурди Бурилди = Бурилди

Кечирди = Кечирди Кечирим сўради = Кечирим сўради

Калималарнинг ўзагига четдан қўшилган зоида ҳарф ушбу ўн ҳарф жумласидан бўлиши керак: **қ к з б ж д г г г г г**. Бу ўн ҳарф **қ к з б ж д г г г г г** ёки **қ к з б ж д г г г г г** иборасида жамланган.

5 - машқ. Қуйидаги аслий ҳарфлари кўрсатилган сўзларни ёнидаги вазнларга солинг.

Сулосий (с):

1. Қизил бўлди Қизарди Қизил бўлди Қизарди Қизил бўлди Қизарди :Қизил бўлди

2. Букчайди Букри бўлди Букчайди Букри бўлди Букчайди Букри бўлди :Букчайди

3. Бурди Бурилди Бурди Бурилди Бурди Бурилди Бурди Бурилди :Бурди

Ислом Нури

Рубоъий (р):

1. Қўқўқўқўқўқў Қўқўқўқўқўқў Қўқўқўқўқўқўқў : Қўқўқў

2. Қўқўқўқўқўқў Қўқўқўқўқўқўқў Қўқўқўқўқўқўқў : Қўқўқў

6 - машқ. Қуйидаги сўзларнинг вазнларини аниқланг ва зоидаларини қизил қалам билан ёзинг.

с) Қўқўқўқўқўқў Қўқўқўқўқўқў Қўқўқўқўқўқў Қўқўқўқўқў Қўқўқўқў Қўқўқўқўқў
Қўқўқўқўқўқў Қўқўқўқўқўқў Қўқўқўқўқўқў Қўқўқўқўқў

р) Қўқўқўқўқў Қўқўқўқўқў Қўқўқўқўқў Қўқўқўқўқўқў Қўқўқўқўқўқўқў

х) Қўқўқўқўқўқў Қўқўқўқўқўқў

Мустақил ўқиш учун Қўқўқўқўқўқўқў

1. Агар калиманинг аслий ҳарфларидан бири олиб ташланган бўлса, вазнда ҳам ушбу ҳарфни кўрсатган ҳарф олиб ташланади:

Қўқўқўқўқў = Қўқўқўқўқў Õ Қўқўқўқў = Қўқўқўқў ёки = Қўқўқўқўқў
Қўқўқўқўқў Õ Қўқўқўқўқў = Қўқўқўқўқў ёки Қўқўқўқўқў = Қўқўқўқўқў Õ Қўқўқўқў
Қўқўқўқў =

2. Агар калиманинг ҳарфлари ўрни алмашган бўлса, вазнда ҳам алмаштириб кўрсатилади:

хҚўқўқўъ Қўқўқўқў = Қўқўқўқў Õ Қўқўқўқў Õ Қўқўқўқў = Қўқўқўқў (биринчи)

хҚўқўқўъ Қўқўқўқў = Қўқўқўқў Õ Қўқўқўқўқў Õ Қўқўқўқў = Қўқўқўқў

